

Cenne zbiory, naukowe opracowanie i popularyzacja wiedzy w Staatsbibliothek Bamberg

Wśród niemieckich bibliotek badawczych poczesne miejsce zajmuje Państwowa Biblioteka w Bambergu (Staatsbibliothek Bamberg, dalej: SBB), którą miałam przyjemność odwiedzić we wrześniu 2020 r.¹ Jest ona również jedną z dziesięciu regionalnych bibliotek państwowych w Bawarii, które podlegają bezpośrednio Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium. Razem z bibliotekami uniwersyteckimi, księżnicami szkół wyższych tego kraju związkowego, współtworzy sieć biblioteczną Bibliotheks Verbund Bayern (BVB).

Ze względu na wyjątkowe zbiory, aktywność badawczą i popularyzatorską warto poświęcić jej uwagę i przybliżyć realizowane projekty.

Początki działalności biblioteki sięgają wieku XIX. W wyniku sekularyzacji klasztorów księstwa biskupiego Bamberg (Hochstift Bamberg), przeprowadzonej w latach 1802–1803, do miasta zwieziono liczne księgozbiory. Zarówno dla przywiezionych książek, jak i dla zbiorów rozwiązanego uniwersytetu (Academia Bambergensis)² należało znaleźć nowe lokum. W tym właśnie celu powołano do życia SBB. Swoją renomę biblioteka zawdzięcza głównie średniowiecznym manuskryptom, podarowanym diecezji przez jej założyciela, cesarza Henryka II (lata panowania 1002–1024). Trzy z nich wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO „Memory of the World”³. Jednak nie tylko średniowieczne kodeksy stanowią wyjątkową spuściznę. Do równie cennych należy znaczący zbiór inkunabułów (3500 woluminów) oraz kolekcja grafik (80 tys.).

¹ Staż w SBB odbyłam w ramach stypendium Erasmus 4–8 IX 2020 r.

² Uniwersytet założył książę biskup Melchior Otto Voit von Saltzburg w 1647 r., rozwiązany wskutek sekularyzacji, reaktywowany w 1979 r.

³ W 2003 r. na listę UNESCO wpisano Bamberger Apokalypse (Msc. Bibl. 140) i Kommentar zur Hohem Lied, zu den Spruchen Salomons und zum Buch Daniel (Msc. Bibl. 22), a w 2013 r. Lorschers Arzneibuch (Msc. Med. 1).

Zbiory historyczne (do XIX w. włącznie) liczą w sumie około 500 tys. woluminów. Niezmiernie istotną dla SBB sprawą jest ich popularyzacja. Dzięki masowej cyfryzacji realizowanej przez firmę Google bamberskie książki sukcesywnie udostępniane są w Internecie. Od jesieni 2019 r. co sześć tygodni kolejną partię starych druków transportuje się do centrum digitalizacyjnego, znajdującego się w pobliżu Monachium. Szacuje się, że po zakończeniu współpracy z firmą Google w sieci dostępnych będzie 80% historycznych zbiorów SBB. Dlaczego nie planuje się upublicznić wszystkich zasobów? Powodów jest kilka. Po pierwsze, nie digitalizuje się egzemplarzy uszkodzonych nawet w niewielkim stopniu, po drugie, te najcenniejsze, tj. średniowieczne rękopisy i paleotypy poddaje się cyfryzacji na miejscu, w bibliotece. Dla nich przeznaczony jest specjalistyczny sprzęt (tzw. Grazer Buchtisch), obsługiwany przez fotografa w pracowni digitalizacji.

Jedną z form popularyzacji wiedzy o zbiorach są ekspozycje. Za pomocą internetowej aplikacji Google Arts & Culture od 2018 r. powstają wystawy cyfrowe prezentujące takie cymelia, jak np. miniatury Bamberskiej Apokalipsy (<https://www.staatsbibliothek-bamberg.de/kulturvermittlung/virtuelle-ausstellungen/minaturen-der-bamberger-apokalypse/>). Nie brak i ekspozycji tradycyjnych, choć pandemiczne doświadczenia ostatnich lat dowodzą, że pokazy online są bardziej pewne w realizacji. Podobnie jak w Polsce, z powodu Covid-19 wszystkie masowe wydarzenia zostały odwołane. Wystawę zaplanowaną na wiosnę 2019 r. przesunięto na późniejszy termin.

Wirtualne wystawy powstają również jako pokłosie projektów badawczych. Spośród kilku projektów realizowanych w SBB chciałabym wspomnieć o dwóch. Pierwszy z nich związany jest z najstarszymi zbiorami historycznymi o bogatym wyposażeniu artystycznym. Część średniowiecznych rękopisów oraz paleotypów posiada iluminacje pochodzące z warsztatów z obszaru południowych Niemiec, Francji, Włoch, Niderlandów oraz Czech. Co prawda zbiory specjalne bamberskiej ksiąźnicy niejednokrotnie były przedmiotem dociekań naukowych, jednak przebadanie ich pod kątem historyczno-artystycznym pozostawało dezyderatem. By wypełnić tę lukę, biblioteka podjęła się opracowania drukowanego katalogu iluminowanych średniowiecznych rękopisów. Do tej pory ukazały się trzy tomy opisujące kodeksy od VIII do XIV w.⁴ W 2012 r. w ramach projektu

⁴ G. Suckale-Redlefsen; K.-G. Pfandtner; S. Westphal, *Katalog der illuminierten Handschriften der Staatsbibliothek Bamberg*, Bd. 1: *Die Handschriften des 8. bis*

naukowego finansowanego przez Niemiecką Fundację Badawczą (Deutsche Forschungsgemeinschaft) rozpoczęto prace nad ostatnim, czwartym tomem zatytułowanym *Katalog iluminowanych rękopisów i druków z XV i początków XVI wieku*. Oprócz wersji drukowanej katalogów opisy opracowanych rękopisów odnajdziemy w Manuscripta Mediaevalia (<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/#|4>), a inkunabułów w bazie INKA (zob. <https://www.inka.uni-tuebingen.de/>). Podczas przygotowania najnowszego tomu na warsztat historyków sztuki trafiło 200 średniowiecznych rękopisów (w tym również fragmenty) i 520 druków z XV i początków XVI w. Jak zakładają inicjatorzy przedsięwzięcia, naukowe opracowanie odpowiadające dzisiejszym standardom pozwoli prześledzić powiązania między warsztatami klasztornych skryptoriów a miejskimi iluminatorami i zapewne pomoże odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących produkcji książki około 1500 r. By zwrócić uwagę środowiska naukowego na zbiory bamberskie oraz przybliżyć efekty projektu, w 2017 r. przygotowano wystawę „Niemieckie zdobnictwo książkowe XV i wczesnego XVI wieku” („Deutsche Buchmalerei des 15. und frühen 16. Jahrhunderts”), a w wersji cyfrowej „Buecher gar huebsch gemolt” (zob. <https://www.staatsbibliothek-bamberg.de/kulturvermittlung/virtuelle-ausstellungen/buecher-gar-huebsch-gemolt/>). Opublikowano również artykuły w fachowej literaturze⁵.

Drugim projektem, o którym chciałabym wspomnieć, jest „Zbiór grafiki Josepha Hellera w Bibliotece Państwowej w Bambergu – wizualizacja i sieć powiązań”, finansowany od 2017 r. również przez Deutsche Forschungsgemeinschaft. Joseph Heller (1798–1849), bamberski kupiec, badacz i kolekcjoner sztuki, wiele podróżował i utrzymywał ożywione kontakty zarówno z badaczami,

11. *Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004; Bd. 2: *Die Handschriften des 12. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1995; Bd. 3: *Die Handschriften des 13. und 14. Jahrhunderts mit Nachträgen von Handschriften und Fragmenten des 10. bis 12. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2015.

⁵ O nowych ustaleniach wynikłych podczas katalogowania rękopisów z XIII i XIV w. zob. np. K.-G. Pfändtner, *Schätze europäischer Kunst. Entdeckungen im Handschriftenerbe der Staatsbibliothek Bamberg jenseits der Kaiser-Heinrich-Bibliothek*, w: *Weltkulturerben. Formen, Funktionen und Objekte kulturellen Erinnerns im und an das Mittelalter*, hrsg. von A. Schindler, A. Stieldorf, Bamberg 2015 (Bamberger interdisziplinäre Mittelalterstudien, Vorlesungen und Vorträge, Bd. 6), s. 79–122; ostatnio: S. Rischpler, *Die Bibliothek des Augustiner-Chorherrenstifts Neunkirchen am Brand. Geschichte und Bestände*, Petersberg 2021 – informacje o publikacjach dziełki uprzejmości Susanne Rischpler.

kolekcjonerami, jak i antykwariuszami. Swoją spuściznę, wraz z księgozbiorem i dziełami sztuki, podarował rodzinnej bibliotece. W przywołanej inicjatywie skoncentrowano się na tej części kolekcji, w której znajdują się dzieła takich mistrzów jak Albrecht Dürer, Lucas Cranach Starszy i Młodszy oraz Hans Holbein Starszy. Wybrane prace zostaną poddane cyfryzacji i opracowaniu według norm ustalonych przez międzynarodową grupę roboczą „Graphik vernetzt”⁶. Celem projektu, oprócz ekspozycji poszczególnych obiektów, jest pokazanie ich w szerszym kontekście, w powiązaniu ze spuścizną kolekcjonera.

Kończąc wątek popularyzacji zbiorów i ustaleń na ich temat, wypada wspomnieć, że do obowiązków pracowników należy również oprowadzanie po budynku, będącym niegdyś siedzibą książąt biskupów, zwanym Nową Rezydencją, oraz przybliżanie historii zasobów. Ponadto, odpowiadając na potrzeby użytkowników, w sobotnie popołudnia organizowane są „konsultacje na temat książek” (Büchersprechstunden), na które każdy mieszkaniec może przyjść z własnym obiektem i zadać bibliotecznym specjalistom pytania. Inicjatywa cieszy się znaczną popularnością.

Bogate zbiory historyczne SBB stanowią również doskonały materiał badawczy i dydaktyczny dla pracowników miejscowego uniwersytetu. Badacze ze swoimi studentami chętnie goszczą w murach Nowej Rezydencji, a niektórzy pracownicy SBB (obecna dyrektor – prof. Bettina Wagner) prowadzą zajęcia na uczelni. Nie zapomina się również o edukacji najmłodszych. Dla nich biblioteka przygotowała propozycje zajęć dydaktycznych na temat książek w wiekach średnich, natomiast nauczycielom i docentom dedykowano niezbędnik średniowiecznego skryptorium (Scriptorienkoffer). Pakiet złożony z materiałów i przyrządów piśmienniczych stosowanych w średniowieczu, spis literatury oraz krótki film o wytwarzaniu kodeksów można bezpłatnie wypożyczyć na zajęcia odbywające się poza bibliotecznymi murami.

SBB to również miejsce konferencji, seminariów oraz spotkań różnych gremiów. I tak np. w 2009 r. gościła zjazd tegumentologiczny zorganizowany przez robocze grono zajmującego się badaniem, opracowaniem i zachowaniem historycznych opraw książkowych (Arbeitskreis für die Erfassung, Erschliessung und Erhaltung historischer

⁶ Na temat tego gremium zob. <https://www.arthistoricum.net/netzwerke/graphik-ernetzt/> (1 XII 2022).

Bucheinbände, dalej: AEB⁷). Stanowi ono platformę wymiany informacji, doświadczeń z dziedziny tegumentologii i co roku organizuje obrady w innej, przeważnie niemieckiej bibliotece. Tradycyjnie spotkaniom towarzyszą wystawy opraw ze zbiorów instytucji goszczącej AEB. Bamberska księżnica zaprezentowała wyjątkowe cymelia – oprawy złotnicze tysiąclecia (tytuł wystawy „Prachteinbände eines Jahrtausends”).

O bieżących wydarzeniach naukowych, kulturalnych, ofercie edukacyjnej można dowiedzieć się z bibliotecznej strony internetowej oraz zapisując się do newslettera.

To nie wszystkie aktywności SBB. Ciekawym pomysłem, realizowanym w bibliotece od lat, jest ewidencjonowanie literatury, głównie naukowej, na temat najstarszych bądź najcenniejszych zbiorów specjalnych. W kartotece odnotowuje się zarówno monografie, jak i artykuły w całości poświęcone obiektom z SBB, ale i opracowania, w których zbiory biblioteki są tylko wzmiankowane. Umieszczane w dokumentacji są również publikacje popularnonaukowe oraz felietony prasowe. Co prawda baza ewidencjonująca te prace nie jest dostępna online, jednak informacje w niej zgromadzone udostępnia się na prośbę czytelników. SBB nie jest w tych poczynaniach odosobniona. Dokumentowanie prac badawczych o bibliotecznych obiektach praktykuje również Austriacka Biblioteka Narodowa w Wiedniu (Österreichische Nationalbibliothek).

W ostatnich latach zauważalny jest wzrost zainteresowania badaniami proveniencyjnymi, co ma też przełożenie na ilość odnotowywanych znaków własnościowych w katalogach poszczególnych bibliotek oraz internetowych bazach (zob. np. katalog Staatsbibliothek zu Berlin – <http://stabikat.de/DB=1/XMLPRS=N/PPN?PPN=568166442>, gdzie m.in. opis jednego z egzemplarzy zlinkowany jest z bazą ProvenienzWiki). Co prawda SBB nie prowadzi pogłębionych badań proveniencyjnych, jednakże w przygotowywanych do druku katalogach oraz opisach książek na poziomie lokalnego katalogu dołącza informacje o poprzednich właścicielach swoich woluminów oraz rodzajach znaków własnościowych. Spośród znanych osobistości, których książki przechowuje SBB, wymienić można Friedricha Förnera (1568–1630),

⁷ Zob. <http://aeb.staatsbibliothek-berlin.de/>; na temat jednego ze spotkań zob. J. Milewska-Kozłowska, *Znawcy opraw w Augsburgu. 22. Kongres zorganizowany przez Arbeitskreis für die Erfassung, Erschließung und Erhaltung historischer Bucheinbände, Biblioteka Uniwersytecka w Augsburgu, 12–14 X 2017 r.*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 11, 2017, s. 575–579.

jezuitę aktywnie zaangażowanego w miejscowe procesy czarownic. Swoje książki oznaczał autografem, a niektóre oprawy superekslibriem. Spośród większych historycznych kolekcji wyróżnia się natomiast Bibliotheca Bipontina, licząca 11 400 tomów (zob. <https://www.staatsbibliothek-bamberg.de/kulturvermittlung/virtuelle-ausstellungen/bibliotheca-bipontina/>). To część księgozbioru należąca do wittelsbachskiego księcia Karla II Augusta von Pfalz-Zweibrücken (1746–1795), brata pierwszego króla Bawarii Maksymiliana I Józefa, przywieziona do Bambergu około 1807 r. Fragment tej kolekcji eksponowany jest na zabytkowych regałach w jednej z historycznych sal biblioteki. Zaprezentowano w niej głównie francuską literaturę czasów oświecenia o bogato zdobionych oprawach.

Na zakończenie warto podkreślić znakomitą współpracę między bibliotekami tego miasta. Zarówno goszcząca mnie biblioteka państwowa, jak i uniwersytecka, kapituły metropolitarnej i seminarium współtworzą jeden katalog biblioteczny (<https://katalog.ub.uni-bamberg.de/ubg-www/Katalog/>). Kooperacja dotyczy również udostępniania. Dzięki międzybibliotecznemu transportowi materiały z kilku instytucji można zamówić do jednej czytelnicy. Dwa razy dziennie ciężarówka rozwozi książki do miejsca zamówienia. Jak podkreślali w rozmowach koledzy bibliotekarze, czytelnik nie zawsze jest świadomy, że korzysta z materiałów niebędących własnością biblioteki, w której właśnie przebywa. W SBB miejscem, w którym można skorzystać ze zbiorów, jest przestronna czytelnicy z widokiem na różane ogrody. Dla osób ceniących sobie idealną ciszę biblioteka oferuje darmowe zatyczki do uszu, a dla zainteresowanych cyfrowymi kopiami (z literatury współczesnej oraz starych druków od XVI do XIX w.) możliwość korzystania z darmowego skanera.

Aktywność SBB na różnych płaszczyznach, wynikająca z faktu pełnienia funkcji państwowej, naukowej i jednocześnie regionalnej biblioteki, czyni z niej placówkę, którą warto poznać. To biblioteka o bogatej historii i cennych zasobach, intensywnie korzystająca z nowych technologii, dzięki którym znakomicie udostępnia i popularyzuje wiedzę o swoich zbiorach⁸.

Joanna Milewska-Kozłowska

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

⁸ Krótszą wersję relacji ze stażu zob. w Buwlog, <http://buwlog.uw.edu.pl/podroz-w-nieznane-czyli-erasmus-w-dobie-covida19> (1 XII 2022).